

Asbjørn Wahl

Välfärd till salu

Översatt och bearbetad till svenska förhållanden av Jan Wiklund
med hjälp av Gemensam Välfärd - Stockholm

Innehåll

Förord	3
Inledning	5
Välfärdsstatens grund	7
Historisk bakgrund	7
Socialliberalismen	9
Klasskompromissen	10
Systemkonkurrensen	11
En ny ekonomisk världsordning	12
Privatiseringsvågen	14
WTO till tjänst	17
GATS	18
Sverige, EU och WTO	19
Utbildning och hälsa.....	20
Stat och välfärd	21
Makt eller vanmakt?	21
Välfärdsstatens nedmontering	22
Den så kallade arbetslinjen	24
Välfärd på svenska	25
Arbete och välfärd	26
Hot om utflaggning	26
Brutalisering av arbetslivet	27
Vilken modernisering?	29
Ekonomism	29
Frihet	30
Tid för motkrafter	32
<i>Diskussionsfrågor</i>	37
<i>Litteraturtips</i>	40

Förord

För många verkar det egendomligt att medan Sverige är rikare än någonsin - mer än 50 procent högre BNP än 1985 i fasta priser enligt Statistisk årsbok - angrips den välfärd som vi kämpade oss till då landet var mycket fattigare än det är nu. Medan vi har de tekniska och ekonomiska förutsättningarna att skapa det bästa av samhällen upplever många att utvecklingen går bakåt, att välståndet omfördelas till dem som redan har mest och att trycket och otryggheten ökar både i arbetslivet och i samhället.

Inget av detta sker med naturnödvändighet. Det står starka intressen bakom. I detta häfte försöker vi identifiera en del av orsakerna till och drivkrafterna bakom utvecklingen. Samhällsförändringar har samhällsmässiga orsaker och det är viktigt att få insikt i dessa om vi ska kunna utveckla alternativa analyser, strategier och mål.

I de alltmer kommersialiserade och ytliga medierna får vi föga hjälp med detta. Snarare tvärtom - maktförhållanden beslöjas och kampen för mer rimliga lösningar stämplas rutinmässigt som gammaldags. Vartenda angrepp på och varanda försvagning av välfärden som vi har upplevt de senaste åren har framställts som nödvändiga åtgärder för att modernisera och bevara välfärden och säkra dess framtid. Det är viktigt att avslöja denna propaganda.

Vi är för förändringar som leder till det bättre. Men vi har aldrig ansett att vi ska vara för varje slag av förändring för förändringens skull. Vi vet från vår historiska erfarenhet att det aldrig bara har varit en fråga om hur vi ska förändra och utveckla samhället. Det har alltid varit en kamp om i vilken riktning vi ska förändra och utveckla. Vilken sorts samhälle vill vi ha? Och vems intressen ska vi försvara?

Vi är för förändringar som skapar ökad jämlikhet medan vi ska bekämpa förändringar som skapar nyfattigdom och ökande sociala och ekonomiska klyftor. Vi är för förändringar där samhällets resurser, teknik och kompetens tas i bruk för att göra livet bättre för folk, medan vi kommer att bekämpa förändringar där ny teknik och arbetsorganisation leder till en brutalisering av arbetsliv och samhälle.

Vi är för förändringar som ger människor ökad frihet och inflytande över sitt eget liv, men vi kommer att bekämpa att marknadskrafterna erövrar alltför många sektorer av vårt samhälle och våra liv. Därför är vi emot att våra grundläggande offentliga tjänster överförs till vinstorienterade företag eller företagsimiterande förvaltningar genom privatisering och konkurrensutsättning.

Vi hoppas att detta häfte kan användas i denna kamp. Lycka till!

Välfärd till salu

Vi lever i en omfördelningstid. Den pågående globaliseringen av ekonomin representerar en omfördelning av värden som är utan motstycke i historien. Skillnaderna ökar på alla nivåer i världssamhället - mellan fattiga och rika länder, mellan fattiga och rika i de rika länderna och mellan fattiga och rika i de fattiga länderna. I hela den industrialiserade västliga världen har ökande löneskillnader och växande fattigdom varit ett centralt gemensamt drag det senaste kvartsseket.

Nu är det inget nytt att det pågår omfördelning i samhället. Hela vår historia är en kamp mellan olika samhällsgrupper om vem som ska tillägna sig och kontrollera resurserna och värdeskapandet i samhället. Arbetarrörelsens projekt bestod ju bland annat i att omfördela, och det lyckades den med i stor utsträckning under större delen av det sekel vi just har lagt bakom oss.

Det dramatiskt nya är alltså inte att det sker en omfördelning, utan att fördelningsspolitiken har gått bakåt. Allt större delar av samhällets värden överförs nu systematiskt från arbete till kapital, från offentligt till privat, och från de fattiga till de rika. Återigen får vi alltså bekräftat att välståndet för olika grupper inte hänger samman med hur rikt ett samhälle är, utan med maktförhållandena i samhället.

Det är inte ett tillfälligt bakslag vi står inför utan en fundamental förändring av samhällsutvecklingen. Bakom den massiva maktförskjutningen vi har upplevt det senaste kvartsseket finner vi starka politiska och ekonomiska drivkrafter. Det många kallar globalisering är ingen nödvändig följd av tekniska och organisatoriska förändringar utan ett resultat av strategiska och politiska beslut i transnationella företag, finansinstitutioner och stater - samt i de allt fler internationella samarbetsorganisationerna.

Den pågående ekonomiska globaliseringen baseras på politiskt beslutade fria kapitalflöden, liberalisering och avreglering samt en fortlöpande överföring av makt från demokratiskt valda organ till marknadens blinda lagmässighet. Denna utveckling har under de senaste tjugofem åren gett kapitalintressena en enorm maktposition såväl nationellt som internationellt. Vi står alltså inför en massiv internationell offensiv från kapitalkrafternas sida.

Genom marknadsliberalismens genombrott från slutet av 1970-talet lyckades kapital- och högerkrafterna tillkämpa sig en politisk och ideologisk hegemoni som de fortfarande har. En delvis avpolitiserad och ideologiskt avväpnad arbe-

tarrörelse var inte bara oförberedd på dessa angrepp, utan tog i viss utsträckning själv till sig de nyliberala idéerna.

Kapitalkrafterna har använt den politiska hegemonin till att genomföra ett snabbt och systematiskt avregleringsprojekt. Kapitalet uppträder därmed mer och mer aggressivt på en allt friare världsmarknad. Genom politisk press, hot om utflaggning eller spekulativa angrepp på valutor sanktionerar de politiken och driver fram offentliga nedskärningar och försvagning av lagar och avtal i arbetslivet.

Angreppen på välfärdsstaten är ett led i den omfattande omfördelningspolitiken. I marknadsliberalernas ideologiska offensiv heter det att de ekonomiska problemen beror på att utjämningspolitiken har drivits för långt, välfärden blivit alltför omfattande, skattebördan för hög och den offentliga sektorn ineffektiv. Med detta som grund driver de fram förändringar som genom privatiseringsprocessen gör den offentliga sektorn till ett expansionsområde för mäktiga företag.

Detta, säger de till oss, är till fördel för alla. Det skapar högre ekonomisk tillväxt, garanterar en mer effektiv användning av samhällets resurser och därmed mer välfärd för befolkningen. Privat är effektivt, och offentligt är ineffektivt, eller för att uttrycka det som budgetpropositionen 2006/07:

“För att öka effektiviteten och påskynda utvecklingen av styr- och produktionsformer i produktionen av välfärdstjänsterna inom vård, omsorg och utbildning, avser regeringen att under mandatperioden genomföra förändringar som syftar till att öka mångfalden av aktörer inom vård, utbildning och omsorg. (...) En ökad konkurrens kommer att stärka drivkrafterna för ökad effektivitet och ökad kvalitet i tjänsterna.”

Och därmed jämt! Påståendet behöver inte ens dokumenteras. Det bara är så.

Det finns emellertid inte längre någon automatisk förbindelse mellan ekonomisk tillväxt och befolkningens välfärd. Snarare tvärtom; åtgärder som vidtas för att öka den ekonomiska tillväxten uppfattas som negativa av stora grupper i samhället. Detta både på grund av att resultaten av tillväxten alltmer koncentreras hos dem som redan har mest, och genom en brutalisering av arbetslivet som stöter ut allt fler i ett liv baserat på omyndighet, stigmatisering och bidragsberoende.

Stora delar av arbetarrörelsens politiker har i denna situation frikopplat sig från vanligt folks vardagsproblem och samhällsintressen, och utvecklat politikerrollen till en egen profession och karriärväg. De har blivit en politisk elit som har mer gemensamt med samhällets övriga eliter än med de väljare de var menade att representera. En till synes avpolitiserad ekonomism, med tonvikt på inflationsbekämpning, budgetbalans och förtroende hos finansmarknaderna (läs spekulanterna) har blivit deras gemensamma politiska plattform.

Välfärdsstatens grund

Ska vi förstå angreppen på välfärdsstaten idag är det nödvändigt att börja med en liten historisk tillbakablick, om inte annat så för att bestämma vad välfärdsstaten är. Hur har den växt fram, hur har den fått sin särskilda form och sitt innehåll i samhället, och vilka historiska drivkrafter har bidragit till dess framväxt? Detta kan här bara göras som en skiss, men det är ändå nödvändigt för att man ska kunna analysera dagens utmaningar, hot och möjligheter.

Historisk bakgrund

Historiskt sett är både fackföreningsrörelse och välfärdsstat ganska nya företeelser. De utvecklades båda ur industrikapitalismen, med dess lönearbete som dominerande form av produktiv verksamhet. Med det kapitalistiska produktionssättet skildes arbetarna från sina verktyg. Medan hantverkaren själv hade ägt dem och själv styrt över sitt arbetes produkter, ledde industrikapitalismen till att arbetsredskapen övertogs av fabriksägaren, kapitalägaren, medan arbetarna reducerades till arbetskraft som kunde säljas på en arbetsmarknad. Arbetsprodukten tillföll kapitalägaren medan arbetarna tog emot en lön för sin arbetskraft.

Arbetarna svarade på detta på två sätt: genom att organisera sig för att försvaga eller upphäva konkurrensen på arbetsmarknaden, samt genom att etablera kollektiva försäkringar som gjorde att man inte drabbades så hårt om man inte kunde delta i lönearbetet - vid sjukdom, olyckor och ålderdom. Båda representerade åtgärder för att minska följderna av arbetskraftens karaktär av vara - arbetaren har behov av att vara en hel människa, medan det kapitalistiska produktionssättet bara sätter värde på honom/henne som arbetskraft. Välfärdsåtgärderna var med andra ord ett svar på den sociala otrygghet och den mänskliga nedvärdering som följde med framväxten av lönearbetet på en arbetsmarknad.

På så vis växte välfärdsordningar fram i hela den västliga industrialiserade världen, om än i mycket olika former. Det är viktigt att se närmare på vad som utmärker den svenska (eller nordiska) välfärdsstaten och hur fackförenings- och arbetarrörelsen bidrog till att forma denna speciella välfärdsmodell. Vilka krafter och aktörer, nationellt och internationellt, har påverkat den typ av välfärdskapitalism vi känner från vårt land? I början av ett nytt århundrade kan det vara intressant att värdera dessa frågor med nya ögon.

Grovt sett kan vi säga att välfärdssystemen i den industrialiserade världen har utvecklats efter tre olika modeller - en marknadsmodell (som i USA), en yrkesbaserad modell (som i Tyskland) och en universell heloffentlig modell ("den

nordiska modellen”). På många vis kan vi säga att det var det inflytande fackförenings- och arbetarrörelsen lyckades kämpa sig till som avgjorde vilken nivå välfärden utvecklade sig till.

Också i vårt land var de första välfärdsinstitutionerna av den marknadsliberala typen, där förmåner skulle målinriktas till de “värdigt behövande” genom behovsprövning. Det låg starka patriarkala hållningar bakom dessa stödåtgärder, där offentliga minimistöd utvecklades parallellt med privat välgörenhet. Man skulle stå med mössan i hand. Det var samhällets eliter och överklass som genom straff och belöning skulle uppfosta de lägre samhällsskikten.

Med fackförenings- och arbetarrörelsens ökande styrka och självmedvetande i samhället trängde de solidariska och människorättsbaserade hållningarna efterhand igenom allt starkare. Den förödmjukande behovsprövningen avskaffades efterhand till förmån för lika rätt för alla. Därmed ändrade välfärdspolitiken långsamt karaktär, särskilt under decennierna efter andra världskriget. Alla invånare skulle, i kraft av medborgarskapet, automatiskt omfattas av den offentliga välfärden, och den skulle vara rättighetsbaserad.

På så sätt blev inte bara socialförsäkringarna utan också produktionen av välfärdstjänster utbyggda som heloffentliga erbjudanden. Socialförsäkringarna, som till exempel sjukförsäkring och socialbidrag, skulle dessutom vara så tilltagna att levnadsstandarden skulle kunna upprätthållas och behovet för privat inkomstförsäkring göras överflödigt. Ledighet med lön för att utföra omsorgsarbete är också en del av denna modell.

Förutom att ge ett av världens bästa sociala trygghetsnät inom en annars instabil kapitalistisk marknad har den nordiska universella välfärdsstaten bidragit till en omfattande omfördelning av värdena i samhället. Under andra hälften av nittonhundratalet bidrog den till samhällsutvecklingen särskilt på två områden. För det första genom att socialisera stora delar av omsorgsarbetet. Mycket av omsorgen för barn, äldre och sjuka, som kvinnor alltid hade utfört som gratisarbete i hemmet, togs över av samhället och förvandlades till lönearbete. Denna utveckling bidrog både till att avlasta kvinnorna i hemmet och till att dramatiskt öka behovet av arbetskraft, något som i sin tur gjorde kvinnornas intåg i lönearbetet möjligt i massomfattning. Välfärdspolitiken och den offentliga sektorns tillväxt bidrog alltså i grunden till kvinnornas frigörelse från ekonomiskt beroende av männen.

För det andra lyftes viktiga delar av tjänsteproduktionen ut ur marknaden och lades under politisk styrning, något som bidrog till att tygla marknadskrafternas inflytande i samhället till fördel för demokratiska beslut i folkvalda organ. Det dämpade konkurrenspressen i ekonomin och verkade som ett korrektiv på

löne- och arbetsförhållandena också i det privata näringslivet. Att över hälften av ekonomin i samhället efter hand lyftes ur marknaden och lades under politisk styrning, samtidigt som det också fanns en omfattande styrning och reglering av den privata delen av ekonomin, stärkte demokratin betydligt och dämpade pressen på arbetarna. Den maktförskjutning i samhället som detta representerade utgjorde både en förutsättning för och en nödvändig beståndsdel av välfärds-ekonomin.

Socialliberalismen

Även om det var arbetarrörelsens starka ställning i samhället som bidrog till att välfärdsinstitutionerna utvecklades i riktning mot universella och heloffentliga erbjudanden utvecklades själva idén om ett statligt socialt ansvar först av borgerliga krafter som ett svar på arbetarrörelsens framväxt. I Tyskland, som internationellt är först ute med offentliga välfärdsinstitutioner, var det exempelvis "järnkanslern" Bismarck som stod i spetsen. Detta berodde på två saker.

För det första tärde den brutala arbetsmiljön under de nya kapitalistiska produktionsförhållandena våldsamt på arbetarnas hälsa och välfärd. På flera håll höll de på att decimeras av en systematisk nedbrytning av hälsan, något som hotade utbudet av arbetskraft till de många nya gruvorna och fabriker. Därmed måste faktiskt staten gripa in för att säkra den så kallade reproduktionen av arbetskraft, alltså se till att det fanns tillräckligt med arbetare i framtiden.

För det andra ledde arbetarnas begynnande organisering till rädsla för motstånd och uppror, något de härskande klasserna ville dämpa genom offentliga skydds- och välfärdsåtgärder. På så vis tog de första lagarna om arbetarskydd och sociala minimiregler form och utvecklades till den första socialstatstanken. Här i landet var folkpartiet och dess föregångare socialliberalismens fanbärare och ledde från slutet av artonhundratalet en aktiv reformpolitik i vår historia, som till exempel resulterade i enhetlig folkskola för alla och allmän rösträtt.

Denna reformperiod ebbade emellertid ut på tjugotalet. Den kulminerade med kampen för åttatimmarsdagen, som kröntes med seger efter första världskriget, i kölvattnet av den ryska revolutionen då kapitalägarna måste göra eftergifter till en stark och radikaliserad arbetarrörelse. Men på grund av den ekonomiska krisens utveckling från ungefär 1920 till början av trettitalet stod välfärdsutvecklingen sedan still. Först när socialdemokraterna 1932 vunnit valet och 1933 ingått en överenskommelse med dåvarande Bondeförbundet i arbetsmarknads- och jordbrukspolitiken (den så kallade kohandeln) började bygget av det vi idag känner som den svenska välfärdsstaten.

Några år senare skedde ett annat avgörande i svenskt arbetsliv. År 1938 slöts nämligen Saltsjöbadsavtalet mellan LO och SAF. Det var detta som symboliserade den stora klasskompromissen mellan arbete och kapital i vårt samhälle.

Även om mycket av den politiska retoriken genom hela välfärdsstatsperioden har rört sig om “det socialistiska” mot “det borgerliga” blocket var det inte fråga om något socialistiskt bygge som arbetarrörelsen satte igång när den erövrade regeringsmakten. Medan socialism innebär att man upphäver lönearbetet genom att avskaffa den privata äganderätten till produktionsmedlen har arbetarrörelsens dominerande projekt här i landet i huvudsak bestått i att reformera kapitalismen. Så växte välfärdsstaten fram, och så har arbetarrörelsens historiska roll därmed i själva verket blivit att förverkliga socialliberalismens projekt - socialstaten som utvecklades till välfärdsstat - i stället för att kämpa för en socialistisk samhällsordning. Så länge kapitalismen blomstrade och arbetarna fick sin del av värdeskapandet fick inte socialismen någon avgörande uppslutning hos majoriteten.

Klasskompromissen

Medan den första tredjedelen av nittonhundratalet präglades av delvis stark polarisering och konfrontation mellan fackföreningar och arbetsgivare innebar det som hände på trettitalet en ny situation. Den vittgående kompromissen mellan arbete och kapital skulle visa sig bli grundläggande för samhällsutvecklingen. Det var på basis av denna klasskompromiss som de viktigaste institutionerna i dagens välfärdsstat etablerades under decennierna efter andra världskriget.

Kompromissen vilade på en stark arbetarrörelse å ena sidan och en kapitalism i stabil och stark ekonomisk tillväxt å den andra. Den jämna välståndsutvecklingen och de viktiga välfärdsreformerna som den ekonomiska tillväxten gav utrymme för var förutsättningen för att de fackligt organiserade skulle ge sitt stöd till kompromissen. Under efterkrigsåren befästes detta strukturellt genom en rad lagar, avtal och reformer som säkrade vissa rättigheter och ett socialt säkerhetsnät.

LO:s bidrag till kompromissen var att acceptera den kapitalistiska organisationen av ekonomin, den privata äganderätten till produktionsmedlen och arbetsgivarnas “rätt att leda och fördela arbetet”. Samtidigt sörjde LO för att med hård hand upprätthålla arbetsfreden och en starkt centraliserad kontroll av och återhållsamhet i lönekampen. Förenklat uttryckt var välfärdsstaten och välståndsutvecklingen vad arbetarrörelsen fick tillbaka för att ge upp sitt socialistiska projekt, eftersom klasskompromissen ju var stabilt etablerad inom ramen för en - visserligen nationellt reglerad - kapitalistisk ekonomi.

En viktig del av den historiska kompromissen mellan arbete och kapital var att det etablerades en starkare arbetsdelning inom arbetarrörelsen. Betingelserna för köp och försäljning av arbetskraft skulle regleras förhandlingsvägen av fackföreningsrörelsen, medan partiet genom lagstiftning skulle ta på sig den sociala tryggheten när man inte kunde försörja sig på arbete. Detta utgjorde en grund för en mer snävt ekonomistisk utveckling i fackföreningsrörelsen, vilket har gjort att den under de senaste åren har försvagats efter hand som partiet har gått politiskt åt höger.

Klasskompromissen var emellertid en skör konstruktion. Eftersom fackföreningsrörelsens styrkeposition i kompromissen delvis vilade på den kapitalistiska ekonomins starka tillväxt och stabilitet blev den snabbt undergrävd när systemet råkade i kris. Det är just vad som har hänt under det senaste kvartssekle. De ekonomiska kristendenserna sedan början av sjuttitalet resulterade i skärpt kamp om marknaderna. Marknadsliberalismen slog igenom på det politiska planet och kapitalkrafterna gick till offensiv för att minska kostnaderna i produktionen - genom att försvaga fackföreningsrörelsens rättigheter, hålla löneutvecklingen nere och minska de offentliga utgifterna - dvs. välfärdsstatens ekonomi. Konsensusmodellen är därmed på väg att bryta samman. De historiska och ekonomiska förutsättningarna för klasskompromissen finns inte längre.

Systemkonkurrensen

I den internationella debatten om välfärdsstaten har man också fokuserat på ett annat intressant förhållande under de senaste åren. Särskilt är det den kända brittiska historikern Eric Hobsbawm som i sin kända bok *Ytterligheternas tidsålder* drar fram närvaron av ett annat system i öst, Sovjetunionen, som en väsentlig förutsättning för utvecklingen av välfärdsstater i väst.

Analysen bygger på att en stark, välorganiserad och radikaliserad arbetarklass i stora delar av Västeuropa hade stark sympati för socialism och kommunism, och att en rå och omänsklig kapitalism kunde styrka dessa sympatier. Kapitalägarna i Västeuropa fruktade en möjlig konfrontation om samhällsmakten, och om det kom till en sådan konfrontation fruktade de att Sovjet skulle komma arbetarna i väst till hjälp. Detta gjorde dem mer benägna till eftergifter och till att acceptera omfattande välfärdsreformer samtidigt som socialdemokraterna sågs som det viktigaste bålverket mot Sovjet och kommunismen.

Utvecklingen av en välfärds kapitalism skulle alltså bidra till att dämpa radikalismen i arbetarorganisationerna i väst samtidigt som den skulle bidra till att stärka socialdemokratins position i arbetarrörelsen.

Fruktan för en konfrontation om samhällsmakten var med andra ord en väsentlig förutsättning för att kapitalkrafterna över huvud taget accepterade en kompromiss med arbetarrörelsen. Paradoxalt nog bidrog alltså en misslyckad ekonomisk och politisk modell i öst till att förmänskliga kapitalismen i väst. I detta ligger självfallet starka begränsningar i välfärdskapitalismen som fenomen.

Med sammanbrottet i Sovjetunionen och Östeuropa efter 1989 försvann den enda alternativa samhällsmodellen till kapitalismen. Den hade därmed segrat på alla fronter och behövde inte längre kompromissen med arbetarna och kapitalet kunde ohämmat följa sina ekonomiska och politiska intressen. Därmed skakas idag klasskompromissen från trettitalet och konsensuspolitiken från efterkrigstiden i sina grundvalar i hela Västeuropa. Klasskompromissens viktigaste resultat, välfärdsstaten, sätts under en ökande press eller för att uttrycka det som den konservativa tyska tidningen Frankfurter Allgemeine Zeitung: "Välfärdsstaten har blivit en illusion, större sociala skillnader är oundvikliga" (30.4.96).

Kort kan vi säga att välfärdsstatens utveckling har vilat på tre huvudpelare: den borgerliga socialstatsidé, arbetarrörelsens kamp (uttryckt genom klasskompromissen och den fulla sysselsättningen) och närvaron av ett konkurrerande system. Välfärdspolitikerna är med andra ord direkt knuten till maktförhållandena i samhället - i sista instans bestämd av styrkeförhållandena mellan arbete och kapital. Vad sker då med välfärdsstaten under den omfattande maktförskjutning som nu pågår i kölvattnet av kapitalets globala offensiv?

En ny ekonomisk världsordning

Det är viktigt att ha med sig denna historiska utgångspunkt när vi nu ska se på dagens ekonomiska utveckling och hur offentlig sektor och välfärdsstat sätts under ökande politisk och ekonomisk press. På flera områden har utvecklingen gått bakåt som resultat av det senaste tjugofem årens grundläggande omläggning av världsekonomin, det som många ganska oprecist kallar globaliseringen.

Det är inte möjligt att gå in i detalj på denna utveckling här. Men den så kallade globaliseringen handlar mer om makt än om geografi. Kapitalets offensiv från ungefär 1980 var naturligtvis inte ett nödvändigt resultat av en teknisk utveckling som en del vill ha det till. Det låg massivt och systematiskt politiskt och ideologiskt arbete bakom.

Den materiella bakgrunden var den långa lågkonjunktur som satte in efter 1973. Den påverkade maktförhållandena i världen på tre sätt.

För det första tvingade de knappare avsättningsmarknaderna företagen att skära drastiskt i sina utgifter. Ett sätt att göra detta var att flytta delar av produktionen till länder utan fackliga traditioner för att på detta sätt minska löne-kostnaderna. Detta slog hårt mot de fackligt organiserade arbetarna i de gamla industriländerna - välfärdsstatens viktigaste politiska stöttepelare.

För det andra minskade utrymmet för s.k. utveckling. Under alla högkonjunkturåren hade fattiga länder lånat enorma summor för att investera i produktion för världsmarknaden (och i konsumtion för en politiskt viktig medelklass och den styrande eliten). När världsmarknaden krympte satt de med väldiga skulder - vilket ökade möjligheterna för finansvärlden att sätta politiska villkor.

För det tredje vägrade USA att ställa upp som Bretton Woods-politikens ekonomiska garant sedan landet nästan gått i konkurs på Vietnamkriget.

Och för det fjärde resulterade välfärdsstatens hierarkiska och paternalistiska form dels i att breda grupper blev minst sagt ambivalenta till den, dels i att välfärdsstatens egna politiker och administratörer själva fick makt att underminera den i sina klassbröders intressen. I Sverige var det till exempel ofta höga politiker och statstjänstemän som gick i bräsch för privatisering av välfärden, inte industriföreträdare.

Lågkonjunkturer och USAs vägran gjorde någon form av förändring nödvändig. Och de förändrade maktförhållandena och folkrörelsernas tveksamhet avgjorde förändringens riktning.

De ekonomiska teorierna för förändring utvecklades av de s.k. Chicago-ekonomerna med Friedrich von Hayek och Milton Friedman i spetsen. Deras extrema marknadsliberalism och så kallade utbudsekonomi blev grunden för en rad think-tanks - eller tankesmedjor - i västländerna. I Frankrike Club de l'Horloge och GRECE, i Storbritannien Centre for Policy Studies och Adam Smith Institute (att återgå till denna sjuttonhundratalssekonomis teorier är vad som nu paradoxalt nog kallas modernisering), i USA Heritage och Cato. Privata ekonomiska intressen, särskilt de transnationella företagen, stod i kö för att finansiera verksamheterna.

Medan ideologerna nu berättar för oss att demokrati och fria marknader är ömsesidigt avhängiga av varandra fick Chicago-ekonomerna sitt första uppdrag inte i ett demokratiskt land, utan i Chile strax efter att CIA 1973 hade hjälpt Augusto Pinochet till makten i en kupp. Där var det systematiska förtrycket av arbetarrörelsen så omfattande att omvandlingen av samhället efter kapitalets intressen kunde börja utan alltför stort motstånd. Därmed gjordes Chile till Chicago-ekonomernas försöklaboratorium, med massiva avregleringar och privatiseringar.

Det gick dock ovanligt dåligt, och stora delar av de privatiserade företagen måste nationaliseras igen. Där teorierna krockar med verkligheten är det emellertid i marknadsliberalernas värld verkligheten som har fel, så det blev nya rundor av privatisering.

Den viktigaste politiskt beslutade åtgärden för att främja kapitalets globala expansion är avvecklingen av kapitalkontrollen. Omständigheterna omkring denna dramatiska förändring i den ekonomiska politiken illustrerar arbetarrörelsens avideologisering och avradikalisering, och det politiska klimatskifte som föregick denna. Kapitalkontrollen avskaffades först i USA 1974. Storbritannien följde efter 1979 och på åttiotalet följde Japan och EU i samma spår - valutaregleringarna avskaffades och kapitalet fick fritt spelrum. I Sverige var det Ingvar Carlssons socialdemokratiska regering som avskaffade den sista resten av kapitalkontrollen 1989 (med ekonomisk kollaps som följd strax efter). Det är denna obegränsade rätt att röra sig över alla gränser som ger kapitalet en sådan enorm makt.

Det är alltså inte globaliseringen som sådan som är problemet, utan den speciella form för globalisering som idag utvecklas helt på finanskapitalets och de transnationella företagens villkor. Dessa utgör de två viktigaste pelarna i den nya ekonomiska världsordningen. I kölvattnet av kapitalets globala offensiv pågår också en massiv privatisering av vår gemensamma egendom - alltså of-fentlig verksamhet, som i ökande grad överförs till privata kapitalägare. Det är denna marknadsliberala politik som har fått namnet Washingtonsamförståndet eller The Washington Consensus på engelska.

Privatiseringsvågen

Enligt OECD överfördes värden för mer än 150 miljarder USD från offentligt till privat under 1997, en ökning på ca 50 procent från året innan. 1998 sattes ytterligare ett nytt rekord. Denna formidabla överföring av värden till privata kapitalägare ökar just nu så starkt för att flera stora industriländer säljer ut sin infrastruktur som vatten-, el- och gasförsörjning, post, telekommunikationer och järnvägar.

USA och Storbritannien gick i spetsen - genom att själva privatisera och av-reglera, och inte minst genom politisk och ekonomisk utpressning gentemot sydländerna. Internationella Valutafonden (IMF) och Världsbanken togs i bruk som effektiva verktyg i denna process.

Sydländernas skuldkris på åttiotalet, till vilken de västliga bankerna effektivt hade bidragit, blev ett gyllene tillfälle till att påtvinga dessa länder en nationalekonomiskt ödeläggande och destruktiv politik. Länder med stor skuldbörda

hade inget val när Världsbanken och IMF erbjöd sina planer för strukturanpassning bestående av avreglering, privatisering, avskaffande av valuta- och kapitalkontroll, satsning på exportmarknaderna, sociala nedskärningar och fullt tillträde för internationella varu- och kapitalströmmar.

De så kallade strukturanpassningsprogrammen (Structural Adjustment Programmes - SAP) bidrog till en systematisk omfördelning av offentliga utgifter från hälsa och utbildning till bidrag åt exportindustrin, ofta ägd av transnationella företag, och till skuldräntor. Räntor och avbetalningar blev en mjölkko för västliga finansinstitut. Realräntan var fyra gånger högre för fattiga länder än för rika. Utvecklingsländer betalade en effektiv ränta på 17 procent per år på sin kommersiella utlandsskuld på åttitalet, medan rika länder bara betalade 4 procent (FN:s Human Development Report 1992). Offentliga hälsobudgetar halverades i Afrika söder om Sahara och i många latinamerikanska länder under åttiotalet. Transnationella företag och lokala eliter är de som har tjänat mest på detta. 20-30 procent av alla utlandsinvesteringar i sydländerna gick till att köpa upp privatiserad infrastruktur under nittitalet.

Ett annat verktyg som är mindre känt, men inte mindre viktigt i detta marknadsliberala projekt är USAID, USAs motsvarighet till Sida. Under Reagans presidentperiod utvecklades det till en spjutspets för avreglering och dominans för USA och dess transnationella företag i syd.

År 1986 sände USAID exempelvis ut ett brev till 36 av sina kontor i sydländer om att de från och med då måste se till att minst "två privatiseringar per år" genomfördes i respektive värdland. En av metoderna var att finansiera arbetsgivarorganisationer som kunde driva en aktiv påverkan på regeringarna för att pressa fram avreglering och privatisering.

Efter murens fall 1989 blev Östeuropa huvudmålet för IMF, Världsbanken, USAID, västliga think-tanks och Chicagoekonomerna. Rysslands 180 miljoner invånare gjordes till försöksdjur för Harvardekonomen Jeffrey Sachs chockterapi, vilket har lett till maffiakapitalism och en dramatisk nedgång i både levnadsstandard och medellivslängd.

I den rika delen av världen är det i dag särskilt EU-länderna som är i färd med att sälja ut sin offentliga infrastruktur. De har nu kommit till det vi kan kalla det tredje steget i privatiseringspolitiken.

Den första fasen handlade om att avreglera (eller snarare omreglera) marknaderna. Mest systematiskt skedde detta genom etablerandet av EU:s inre marknad genom Maastrichtöverenskommelsen. Denna innebar att EU:s medlemsstater på en rad sätt förbjöds att ingripa i produktionen av varor och tjänster eller finansiera välfärdstjänster, samtidigt som EU på det övergripande planet också för-

bjöds att göra detta. Över detta lades sedan ett tak av deflationistisk ekonomisk politik som ytterligare krympte ramarna för politik till marknadens fördel.

Det andra steget, som i Sverige genomfördes samtidigt, gick ut på att göra om offentliga verksamheter till aktiebolag och/eller ålägga dem krav att de skulle handla som om de vore privata företag på en marknad, något som går under namnet New Public Management.

Det tredje steget inträder när offentliga verksamheter säljs ut till privata företag. Så har exempelvis järnvägstrafiken i Sverige lagts ut på entreprenad - vilket brukar sägas vara en mildare form av privatisering. På en del håll har det fungerat hyggligt. På andra håll har det lett till en våldsam kvalitetsförsämring eftersom ingen längre tar ansvar för helheten, t.ex. Norrlandstrafiken (Lars Igeland: Utveckling eller avveckling, Uppsala universitet 2004). Generellt sett har det inneburit att det inte längre är möjligt att köpa hela resor från start till mål; istället måste kunden leta efter vem som trafikerar sträckan och köpa biljetter från olika håll vilket ofta leder till kraftigt höjda priser. Ofta har det också lett till att ingen tar ansvar för rullande materiel som inte längre underhålls vilket blivit en vanlig följd av entreprenader.

Vidare har det sammanhållna skolsystemet brutits upp och kommersialiserats, trots det välkända faktum att en offentlig skola är något av ett centrum för lokalsamhället. Istället för principen om närmaste skola köper nu eleverna och deras föräldrar utbildning i valfri skola, och skolorna - privata som offentligägda - konkurrerar om att vara eleverna och deras föräldrar till lags. Processen kostar en halv miljard extra per år bara i Stockholm, utbildningsstandarden sjunker i förhållande till de helstatliga skolsystemen enligt OECD:s PISA-mätningar, och segregationen mellan studiemotiverade föräldrar och andra ökar.

Ett tredje exempel är avregleringen av elmarknaden 1997. På grund av monopoliseringen i branschen ledde övergången till fri elmarknad till taxeökningar på i genomsnitt 9% och motsvarande vinstökningar i elbolagen. I Stockholm, där man till och med sålde ut elnätet, ökade nätavgiften med 43%. Dessutom har strävan att i första hand behaga börsen lett till kortsiktighet och eftersatt underhåll och service, vilket har resulterat i fler och längre elavbrott i olika delar av landet.

Ett exempel på privatiseringsprocessens olika faser kan tas från Stockholms läns landsting, där endast cirka en fjärdedel av vården i början av 2007 drivs av privata entreprenörer, men alla verksamheter pressas att bete sig som företag på en marknad. Kliniker ersätts av landstinget i förhållande till patienternas diagnoser vilket brukar leda till att diagnoserna glider mot de mer lönsamma. Det går ut över vården när kliniker tvingas betala höjd hyra till landstingets eget fastighetsbolag. Sjukhus får "bolagsliknande" styrelser med folk från militären

och näringslivet - och när det hettat till i någon fråga har sådana styrelser visat sig stå mer på landstingstoppens sida än på de anställdas. Allt mer avancerade system för "kvalitetskontroll" införs, men sådana system prioriterar det enkelt mätbara på bekostnad av det relevanta.

S:t Görans sjukhus, vars drift privatiserades 1994, sägs vara billigare och bättre än landstingets sjukhus. I själva verket har sjukhuset fått bättre villkor än de landstingsdrivna enheterna. Till exempel har det fått garantier mot hyreshöjningar och besparingar samt kunnat utnyttja de förmånligare momsreglerna för aktiebolag.

Den nya borgerliga alliansen i landstinget har efter valet 2006 annonserat omfattande privatiseringar, inklusive av alla akutsjukhusen. I maj 2007 beslöt riksdagen ändra lagen för att göra detta möjligt.

Sammantaget leder detta till en omfattande omfördelning av samhällets resurser - från offentligt till privat - med de konsekvenser det får för makt, rättigheter, fördelning och social utveckling. Expansion i den offentliga sektorn genom privatiseringsprocessen har blivit en allt viktigare metod för de transnationella företagen att erövra nya marknader. Några av de mest expansiva, som det franska Veolia, f.d. Connex, har specialiserat sig på att växa just genom att överta offentlig verksamhet.

WTO till tjänst

Demokratiska organ på lokal och nationell nivå utgör barriärer för kapitalets globala offensiv. De demokratiska processerna är tidsödande och skapar ofta motstånd i otid mot privatisering och marknadsorientering. Övernationella odemokratiska organ med bristande offentlig insyn, hemliga förhandlingar och oklara ansvarsförhållanden har därför växt fram som attraktiva alternativ för de internationella kapitalintressena och de regeringar som stöder dem.

Världshandelsorganisationen, WTO, är numera den viktigaste av dem. Officiellt är WTO:s syfte att främja frihandel, vilket i många fall kan ses som lovligt. Men i begreppet frihandel ingår inte bara att ta bort fördyrande tullar på industrivaror som under efterkrigstidens högkonjunktur. Frihandel enligt Washingtonsamförståndet innebär att handel som intresse i princip överordnas andra intressen, såvitt inte uttryckliga undantag har formulerats. Skydd av sådant som en nationell eller lokal befolkning anser skyddsvärt skall i princip inte förekomma om det strider mot ett företags intresse av handel. Vi är långtifrån där ännu för de senaste årens strider om världshandeln har oftast handlat om att skyddsintressen har stått mot handelsintressen där det inte är självklart att de senare har vunnit.

Investeringar och offentlig upphandling är två av de områden det står strid om (och som bidrog till att ministermötet i Cancún i Mexico hösten 2003 bröt samman). I tjänstesektorn råder det nu stark press, särskilt från EU, om att öppna en rad tjänster, också allmännyttiga och i våra länder ofta offentliga, för transnationella företag och fri konkurrens. Det överraskar nog många att svenska politiker i all stillhet redan har förpliktat sig att vara med på en gradvis liberalisering av dessa tjänster genom anslutning till det så kallade GATS-avtalet (General Agreement on Trade in Services - Allmänt avtal om handel med tjänster).

Tjänster kom in i WTO under förra förhandlingsrundan, den så kallade Uruguayrundan fram till 1994, då det tidigare GATT (General Agreement on Tariffs and Trade - Allmänna avtalet om tull och handel) blev till WTO. Då fick man de två huvudprinciperna inom GATT-avtalet om varuhandel överförda till tjänstesektorn. Det gällde principen om bästa villkor ("Most favoured nation") som går ut på att fördelaktiga handelsvillkor som erbjuds ett land också måste erbjudas andra länder som omfattas av avtalet, och principen om icke-diskriminering ("national treatment") som föreskriver att utländska företag ska behandlas minst lika fördelaktigt som landets egna företag på de områden som kommer in under avtalet.

GATS

GATS var alltså ett av resultaten av Uruguayrundan, ett avtal som Sverige har stött. Det innehåller redan från början en förpliktelse om stegvis liberalisering av tjänster genom ständigt nya förhandlingsrunder (artikel 19). Avtalet omfattar inte bara handel över gränserna utan många olika former för tjänsteutbud till personer i ett annat land, liksom rätten att etablera sig i ett annat land för att betjäna dess marknader (inom tjänstesektorn innehåller WTO med andra ord redan ett investeringsavtal vilket annars är så omstritt).

Tjänster som faller under WTO:s definitioner representerar värden för tusentals miljarder USD. De omfattar nästan alla former för mänsklig aktivitet: distribution, grosshandel, detaljhandel, byggande och anläggning, vägbyggnad, arkitektur, inredning, underhåll, finansiella tjänster, bank och försäkring, forskning och utveckling, uthyrning, energi, vattenförsörjning, kommunikationer, post, telekommunikation, informationsteknik, turism och resor, hotell och restauranger, miljötjänster, arkiv och museer, förlagsverksamhet, tryckning, reklam, transport, utbildning, hälsa m.m - alltså även sådant som vi har vant oss att betrakta som infrastruktur eller rentav mänskliga rättigheter och tillhör det allmänna och offentliga.

Tjänster utgör en ständigt ökande andel av världsekonomin. I dag står de för

ungefär två tredjedelar av all verksamhet i de industrialiserade länderna och andelen växer. Den totala handeln med tjänster i världen har upplevt en våldsam tillväxt. 1997 utgjorde den 1.295 miljarder USD, eller ungefär en fjärdedel av värdet av världens varuhandel. Från 1970 till 1990 var den genomsnittliga årliga tillväxttakten 8 procent mot 7 procent inom varuhandeln.

Därmed har vi fått en starkt ökande press från transnationella företag, särskilt europeiska och nordamerikanska, som önskar öppna tjänstemarknaderna så att de kan sälja sina tjänster på världsmarknaden. Detta gäller särskilt inom finanssektorn, telekommunikation, utbildning och transport, men även andra centrala delar av den offentliga sektorn.

Sverige, EU och WTO

Sverige har genom sitt medlemskap i EU överlåtit till kommissionen och EUs handelskommissionär att sköta själva förhandlingarna i WTO. Denne har, med Sveriges mer eller mindre aktiva stöd, drivit en ganska aggressiv linje gentemot de fattiga länderna. Dessa har å andra sidan blivit allt starkare och bättre organiserade i sitt motstånd mot de orättvisa handelsavtalen i Världshandelsorganisationen. Följden har blivit att WTO befinner sig i kris. Doha-rundan, som inleddes i slutet av 2001 och syftade till en utvidgning av WTO-avtalen med januari 2005 som slutdatum, befinner sig sedan sommaren 2006 i ett dödsläge efter upprepade haverier.

EU har i dessa förhandlingar vägrat att gå med på ändringar som skulle innebära att man måste minska sina jordbrukssubventioner om man inte "får betalt" i form av ökat marknadstillträde för de rika ländernas företag både på tjänste- och varuområdet i utvecklingsländerna. Detta trots att det är väl känt att EUs dumpning av jordbruksprodukter är skadlig för livsmedelsförsörjningen i de fattiga länderna och att kraven man ställer ofta är ganska tveksamma ur ett utvecklingsperspektiv.

Ett kontroversiellt exempel är att EU begärt att 72 länder ska göra åtaganden om att liberalisera sin vattenförsörjning. Andra krav som EU har drivit är patentavtal som gör läkemedel dyrare, varuavtal som påskyndar utfiskning, investeringsavtal som gör det svårare att styra transnationella företag och rätt till fri alkoholförsäljning i en rad WTO-länder.

Sverige stöder här genom EU-kraven en marknadspolitik i u-länderna som Sveriges riksdag aldrig skulle godta om liknande krav ställdes från andra WTO-medlemmar på Sverige.

Men hittills har hoten främst kommit inifrån EU. Den interna europeiska

tjänstehandeln regleras inte genom GATS utan genom EU:s eget regelverk. Den svenska alkoholpolitikens sammanbrott är resultatet av EU:s marknadskrav. Vaxholmsstriden mellan Svenska Byggnadsarbetareförbundet och ett lettiskt företag, har också visat hur EU:s regelverk kan komma att radera den svenska modellen. De stora motsättningarna kring EU-kommissionens förslag till tjänstehandelsdirektiv är ett tredje exempel.

Utbildning och hälsa

WTO:s ökande fokusering på den offentliga sektorn, vattenförsörjning, hälsa och utbildning är en del av en internationellt trend. Flera organisationer som inte tidigare har befattat sig med detta område, som Världsbanken och IMF, har under de senaste tjugo åren blandat sig mer och mer in i dessa områden. Privatisering och kommersialisering, samt större skillnader i tillgången till sådana tjänster, har blivit resultatet.

Inom utbildningen räknar man med att det finns en potentiell global marknad på 2.000 miljarder USD. Starka ekonomiska intressen pressar på för att denna sektor ska öppnas för privata företag. "Ansvar för utbildning måste tas över av det privata näringslivet en gång för alla (...) utbildning måste ses som en faktor som ska stödja ekonomin" sa Peter Sutherland, styrelseordförande i BP-Amoco och ledare för The European Roundtable of Industrialists arbetsgrupp för externa relationer/WTO (The Ecologist 2001). Sutherland var tidigare generalsekreterare i WTO.

Inom de hälsorelaterade tjänsterna har det varit en jämn och stark ökning särskilt i de rika länderna under det senaste kvartssekle. I OECD-länderna ökade de genomsnittliga hälsokostnaderna från 5 procent av BNP 1970 till 8 procent 1992. Fattiga länder använder en långt mindre andel. WTO uppskattar att OECD-länderna stod för 90 procent av alla hälsotjänster i mitten av 90-talet.

USA toppar emellertid statistiken över hälsoutgifter. Enligt Världsbanken utgör dessa kostnader 13,5 procent av BNP medan de övriga OECD-länderna alltså håller sig omkring 8. Denna enorma skillnad mellan det i huvudsak privata hälsoväsendet i USA och det offentliga i Europa måste också ses mot bakgrund av den brutala realiteten att USA:s system är det som är minst i stånd att tjäna sitt folk. Några av orsakerna till USA:s dyra hälsosektor ligger i högre administrationskostnader beroende på det privata konkurrenssystemet.

Enligt WTO representerar de totala hälsokostnaderna i OECD-länderna 2.000 miljarder USD per år - alltså en enorm marknadspotential för aggressiva företag. Detta är antagligen en försiktig bedömning; FN:s organisation för handel

och utveckling, UNCTAD, menar det är 50 procent högre. Ett av förslagen som ledde till sammanbrottet på WTO:s toppmöte i Cancún hösten 2003 var att alla offentliga anbud skulle inkluderas i WTO-avtalen. Detta skulle i så fall innebära att transnationella företag skulle kunna bjuda på alla offentliga kontrakt också inom hälsosektorn.

Enligt New York Times 17.6.99 har det ägt rum en dramatisk ökning av privata företag, både inhemska och från USA, inom hälsoförsäkring och -tjänster i Latinamerika. Transnationella företag som Aetna International, Cigna International och American International Group hade då över 5 miljoner sjukförsäkringar i sju latinamerikanska länder. Utvecklingen går i riktning mot att eliten köper sig privata hälsotjänster medan resten av befolkningen får klara sig med allt sämre offentliga tjänster. Den europeiska hälsosektorn utgör förstås också ett attraktivt mål för de transnationella hälsovårdsföretagen. Här förväntas det att utgifterna kommer att skjuta i höjden de närmaste åren som resultat av den så kallade åldrevågen - det är de äldre som använder hälsotjänster mest.

Den amerikanska Föreningen för serviceföretag (The US Coalition of Service Industries - CSI) så väl som den europeiska (European Services Forum - ESF), spelar en central roll som lobbyist i samband med förhandlingarna om tjänstesektorn i WTO. Skulle de lyckas i sitt anlopp mot de offentliga välfärdstjänsterna kan vi säga adjö till offentlig sektor och välfärdsstat som vi känner dem i Väst-europa.

Stat och välfärd

Det är stater och regeringar och deras internationella samarbetsorgan som har genomfört avregleringen av marknaderna och öppnat för den gränslösa, fria strömmen av kapital under det senaste kvartssekle. Att politikernas makt minskas i den ekonomiska globaliseringsprocessen är nog riktigt, men de har själva skapat denna regim, de har frivilligt gett ifrån sig makt till marknadskrafterna. Upphävandet av kapitalkontrollen, privatiseringen och avregleringen är resultat av politiska beslut.

Makt eller vanmakt?

Staterna har inte blivit maktlösa som ett resultat av kapitalets internationella offensiv. Snarare tvärtom, mer än någon gång förr är kapitalet nu beroende av staten för att uppnå maximal profit på en global marknad. Det är staterna som

pressar fram ytterligare liberalisering och privatisering. Det är de som förhandlar fram allt fler regionala och internationella avtal till fördel för de transnationella företagen och finansinstitutionerna. Staterna har inte abdikerat till förmån för kapitalkrafterna, de har däremot i allt större utsträckning blivit redskap för kapitalets intressen.

Snarare än att bli vanmäktig har alltså staten ändrat karaktär. Vi måste skilja mellan statens två roller - staten som välfärdsproducent och staten som maktpararat. Det är den senare rollen som gradvis ändrar karaktär och stärks, medan den förra försvagas. Samtidigt utvecklas en självständig politisk elit med ett ökande avstånd till väljarna. Politiska beslut med avgörande betydelse för samhällsutvecklingen fattas i ökande utsträckning av regionala och internationella organ bortom de demokratiska processer som innebär debatter i en upplyst opinion och politiska majoritetsbeslut.

Staten avdemokratiseras med andra ord, samtidigt som den knyter allt starkare band till storföretagen och näringslivsorganisationerna. Statens karaktär återspeglar till sist styrkeförhållandet mellan klasserna i samhället. Fackföreningsrörelsen och andra folkliga organisationer har drivits på defensiven. Arbetrarrörelsens politiska gren är i politisk och ideologisk kris. Med den skärpta konkurrens som följer av fria kapitalströmmar och globala marknader tvingas staterna att alltmer till bli instrument för att säkra nationens konkurrenskraft.

Komparativa fördelar blir helt meningslösa i detta sammanhang, som Susan George så skarpt påpekar i The Lugano Report (Transnational Institute 2003). Det handlar nämligen inte längre bara om att utnyttja nationella fördelar i produktion av varor och tjänster. Nu är det ländernas totala ekonomiska och sociala förhållanden som i ökande grad konkurrerar med varandra. Istället för att en nation använder sitt kapital på bästa sätt är det nu kapitalet som använder de olika nationerna. Marknadsliberalerna är i färd med att skapa en internationell regim där de påstår att vi alltmer måste avstå från såväl löneökningar som välfärd för att "stärka konkurrenskraften". Detta sker överallt, och det blir en nedåtgående spiral utan slut, om inte denna logik avslöjas och motkrafterna mobiliseras.

Välfärdsstatens nedmontering

Det är dessa yttre rambetingelser som ligger bakom de omfattande angreppen på den offentliga sektorn - genom avreglering, privatisering och nedskärningar. Ett av de områden där kampen om nationens konkurrenskraft slår igenom hårdast är i den så kallade skattekonkurrensen. Den uppstår just för att kapitalet kan röra sig fritt över landsgränserna, eftersom den kapitalkontroll som bidrog till att

ge regeringar och parlament politisk styrka avskaffades av samma politiker på åttitalet. Därmed har kapitalet en tendens att röra sig dit där de samlade betingelserna är fördelaktigast. Hela tiden upplever vi att en stor del av våra största företag hotar med att flagga ut om inte förhållandena läggs bättre till rätta. De kämpar för bättre rambetingelser vilket i sista hand betyder att de kommer att bidra mindre till samhällets gemensamma kassa.

Sådan press utövar de transnationella företagen i alla länder och de pressar regeringarna att minska de skatte- och avgiftsmässiga bördorna på företagen. Därmed kommer länderna in i en nedåtgående spiral där de till sist konkurrerar med varandra om vem som har de mest attraktiva skattereglerna för kapitalet - för att dra till sig investeringskapital eller för att motverka att befintliga företag flaggar ut.

Resultatet av detta blir att en viktig finansieringskälla för den offentliga sektorn - för välfärdsstaten - håller på att sina. Konsekvensen blir en av två - antingen att bortfallet av intäkter kompenseras med att ökad skatt läggs på andra aktiviteter i samhället, eller att det skärs i de offentliga budgetarna. Båda metoderna används, men det är den senare som används mest i Västeuropa idag.

Det vanliga påståendet att angreppen på välfärdsstaten har kommit för att den gick för långt, att den offentliga sektorn blev för stor, blir mot denna bakgrund meningslöst. Påståendet håller inte heller i möte med verkligheten. Angrepp på välfärdsstaten har varit ett gemensamt drag för den nyliberala högern i alla länder, och nedmonteringen av välfärdsstaten började inte först och har heller inte varit störst i de länder där den var mest utvecklad. Snarare tvärtom. Det är de länder som redan låg lägst i offentlig konsumtion och skattenivå som har skurit ned dem mest.

Statistik över skattenivå visar att länderna klart grupperar sig i förhållande till välfärdsmodell och hur starka angreppen mot den offentliga sektorn har varit de sista decennierna. De anglosaxiska länderna ligger nu på en skattenivå på 32-35 procent, de kontinentala på 40-45 procent, medan de nordiska länderna ligger på 50-55 procent (detta behandlas av Ingemar Lindberg, Välfärdens idéer, 1999).

Det finns en solid historisk erfarenhet och en omfattande välfärdspolitisk forskning som visar att de länder som har byggt sin välfärdspolitik på generella lösningar också har den jämnaste inkomstfördelningen och de bästa stödformerna till dem som är mest behövande i samhället. Omvänt är det i de industrialiländer som mest har lagt sig på minimistandarder och behovsprövning - som Storbritannien, Nya Zeeland och Australien - som fattigdomen är mest utbredd. Det är också i dessa länder som fattigdomen har ökat mest under nittitalet.

Behovsprövning och målstyrning (som har blivit nyordet för detta) fungerar alltså inte som en hjälp till de fattiga utan som ett angrepp på dem. USA:s welfare-to-work-program har fungerat på samma sätt. Det har ökat klyftorna i samhället och försvagat arbetarnas rättigheter (som Joel Handler dokumenterar det i New Left Review 4/2000).

Den så kallade arbetslinjen

I Sverige har det blivit tydligt hur den statliga arbetsmarknadspolitiken genomgått en förvandling i takt med näringslivets ökande inflytande. Från att vara en samling verktyg för att matcha utbud mot efterfrågan, och på så vis hålla arbetslösheten nere, har utformningen av åtgärder och regler sedan 90-talskrisen alltmer anpassats till syftet att öka utbudet: Ett större antal människor ska alltså vara villigare än tidigare att ta ett arbete även om dess villkor, inte minst lönen, är sämre än vad man dittills förväntat sig.

Ett av de medel som står till buds för denna omläggning är Aktivitetsgarantin, ett program av åtgärder som den hänvisas till som varit varit arbetslös i 300 dagar. Att delta är förstås frivilligt, men den som avböjer förlorar därigenom sin a-kasseersättning. Ett vanligt inslag, enligt en reportageserie i Arbetaren (nr 6–7/2005), är kurser i motivation och personlighetsutveckling, ofta genomförda på entreprenad av utbildningsföretag, som låter det framgå att den enskildes attityd och bristande självkännedom är orsak till hennes arbetslöshet. Arbetssökande kan också sättas i arbetspraktik, vilket i många fall innebär att de antingen ersätter säsong- eller timanställda eller utför arbete som annars betraktats som alltför dyra investeringar. Det handlar om arbete som utförs utan lön, utan den anställdes normala rättigheter och skydd, utan att ge nämnvärda meriter, och i regel utan att “praktikanten” lär sig något av nytta för att gå vidare. 2005 hade bara 18 procent av dem som deltagit i garantin ett arbete där de försörjde sig själva.

Att kunna gå vidare är inte heller syftet. Det menar såväl många som satts i dessa program som de ansvariga. I en utvärdering av aktivitetsgarantin skrev dåvarande AMS-ekonomen Patric Hägglund att “programmets största förtjänst ligger i just risken att placeras där”. Att delta i åtgärderna ska alltså vara så frusterande och nedslående att man ska se sig tvungen att ta arbete, oavsett lön, och att människor i arbete inte vågar höja sin röst eller ställa lönekrav av rädsla för att bli arbetslösa.

Samma effekt lär följa av regeringens sänkning av a-kasseersättningen (december 2006). Redan dess öppna motiv andas tydlig misstro mot svenskarnas arbetsvilja: Den lägre nivån antas öka människors incitament till att söka de jobb som påstås vänta på dem, och alltså dra dem ur arbetslöshet. Men även andra motiv kan anas, och de handlar knappast om att fler ska komma i arbete. I sitt

remissvar på regeringens förslag påpekade Svenskt Näringsliv (i vars nätverk många i regeringen har sin bakgrund) att “en högre ersättningsnivå innebär att de arbetslösa ...höjer den lägsta lön de är beredda att arbeta för”.

I Storbritannien under Thatcher försökte man visserligen avskaffa fattigdomen - inte fenomenet utan ordet, som blev bannlyst i offentliga dokument. Och på nittitalet lyckades Storbritannien och Tyskland med gemensamma ansträngningar förändra språkbruket i EU och avskaffa de årliga fattigdomsrapporterna, samtidigt som fattigdomen fortsatte att växa.

Välfärd på svenska

Också den svenska välfärdspolitiken har ändrat kurs. Den generella, heloffentliga modellen är inte längre i ropet. Det talas inte först och främst om rättigheter utan om plikter, och vi ser hur såväl den amerikanska som den tysk-kontinentala modellen tränger sig in i vårt välfärdssystem.

Begreppet behovsprövning har närmast varit ett skällsord i arbetarrörelsens välfärdspolitik - efter att det gamla villkorlighetssamhället hade ersatts av de generella rättigheternas välfärdsstat. Även om ordet inte har kommit till heders igen snikar sig emellertid realiteterna in under andra etiketter. Starkare mål-inriktning (utifrån uteslutande ekonomiska kriterier), bättre prioritering och ökad träffsäkerhet heter det nu när bostadsbidrag och andra välfärdsinsatser ska skraddarsys för dem som verkligen har behov av statens stöd - alltså de “värdiga” behövande.

Inom den kommunala produktionen av välfärdstjänster dominerar nu anbud och konkurrensutsättning - vilket betyder privatisering av utförandet av såväl tjänster som arbetsplatser. Och där verksamheterna inte privatiseras fullt ut är de ändå organiserade som privata företag och underordnade kommersiella kriterier för hur de ska behandla människor, dvs att se dem som kunder och inte som medborgare. Offentliga verksamheter får order om att konkurrera med varandra istället för att samarbeta - kanske som en föreberedelse inför framtida privatisering.

Slutligen utvecklar sig folkpensionerna mot ett långt mer sammanträngt system där tilläggs pensioner alltmer baseras på individuella eller yrkesbaserade försäkringar.

På så sätt kan vi se hur de tidigare vägledande principerna överges också i den svenska välfärdsmodellen. Under åttiotalet tog arbetarrörelsens politiska gren, det socialdemokratiska partiet, steget över till en klart marknadsliberal politik. Det har bara förekommit spridda ansatser till försvar för välfärdsstaten, och då främst inom fackföreningsrörelsen, om ens där, samt i sporadiskt lokalt försvar av nedskärnings- och utförsäljningshotade kommunala verksamheter

Arbete och välfärd

Till skillnad från vad många inom samhällets eliter påstår är inte klasskampen på väg att försvinna. Den har snarare skärpts genom den allt hårdare konkurrensen över gränserna, och den förs numera mest effektivt från överklassen. Marknadsliberalismens segertåg över världen sedan sjuttitalet har lett till en massiv förändring av styrkeförhållandet mellan arbete och kapital.

Hot om utflaggning

Produktionens internationalisering och de ändrade konkurrensförhållandena har ökat möjligheterna att flytta produktion från ett land till ett annat. Därmed försvagas den potentiella motmakt som de nationellt baserade fackliga organisationerna representerar. Dessutom har det snabbt växande och extremt rörliga finanskapitalet skapat en sorts utpressningssituation i förhållande till de nationella regeringarna, vilket har gjort det svårare för arbetarrörelsen att utnyttja sin politiska kraft.

Det allvarligaste angreppet på arbetarklassens intressen och maktposition i samhället under det sista decenniet, och därmed på välfärdsstaten och demokratin, är upphävandet av kapitalkontrollen. Det är detta som har gett de transnationella företagen möjlighet till den så kallade utflaggningsstrategin - att flytta, eller hota med att flytta, produktion och investeringar till andra länder. Den används nu allt oftare både mot arbetarna och mot staten. Kampen för att förbättra den nationella konkurrenskraften tar sig uttryck i konkreta krav på mer flexibla arbetstider, nedskärning av personalen eller bättre rambetingelser som lägre skatter och avgifter, billigare energi och lämpligare utsläppsbestämmelser.

Medan arbetarrörelsen tidigare kunde driva igenom en ny arbetsmiljölag mot arbetsgivarnas önskningsar och intressen och sedan använda lagen som ett redskap för att förbättra förhållandena på arbetsplatsen, kan alltså en del arbetsgivare nu helt enkelt dra sig undan lagen genom att flytta produktion och investeringar till ett annat land, med svagare arbetarrörelse, lagar och förhandlingsregler.

Denna utflaggningsstrategi gäller långt från all verksamhet, och används inte lika mycket som många påstår. Hotet om utflaggning används emellertid ofta, och med stor effekt. I vårt land har vi upplevt sådana hot från många av de största företagen. Electrolux lade 2004 ned sin fabrik i Västervik, trots att den gick med vinst. Mer än 500 arbetare sades upp och fabriken flyttades till Ungern, där en metallarbetare tjänade cirka 2 000 kr i månaden jämfört med 16-18 000 i Västervik. I Tyskland blev (enligt Belén Balányi m.fl.: Europe Inc, 2000) nära

en miljon arbetsplatser utflaggade till länder med billigare arbetskraft och lägre skatter bara under sista hälften av nittitalet.

Men vad som händer med Volkswagen för några år sedan illustrerar hur effektivt hotet om utflyttning kan vara. Bilförsäljningen gick strålande och koncernen planerade att bygga en ny fabrik med 5000 anställda. Fabriken kunde enligt ledningen emellertid inte byggas i Tyskland, eftersom kostnadstrycket var för högt. Det blev förstås ett ramaskri över att ett av de centrala företagen i vad som hade varit det tyska ekonomiska undret under efterkrigstiden skulle flytta ut på detta vis. IG Metall som räknas som ett av världens största och mäktigaste fackförbund inledde förhandlingar med Volkswagen. Det slutade med ett avtal om att de 5.000 kunde anställas till löner under kollektivavtalsnivå med flexiblare arbetstider än andra fabriker och försvagning av andra sociala villkor. Då beslöt Volkswagens ledning att fabriken skulle byggas i Tyskland. De hade uppnått sitt mål enbart genom hotet om flyttning.

Brutalisering av arbetslivet

När välfärdsnivån i ett samhälle är beroende av maktförhållandena i detta samhälle säger det sig självt att detta får stor betydelse för välfärdsstatens utveckling. Det är med andra ord främst maktförhållandena på arbetsmarknaden och på arbetsplatserna som avgör välfärdsåtgärder och -nivå. Internationellt är det utvecklingen av massarbetslösheten som har varit viktigast för att försvaga arbetarnas maktposition.

Denna försvagningen tar sig olika uttryck:

- Osäkerheten ökar med korttidsanställningar, visstidsanställningar och projektarbeten.
- Splittringen inom löntagarkollektivet ökar med individuella löner som ger arbetsgivaren stora möjligheter att godtyckligt gynna vissa på andras bekostnad.
- Konkurrensen om arbetstillfällena gör att arbetsgivaren kan ställa högre krav på de anställda, samtidigt som de resurser som tilldelas för att tillgodose kraven skärs ner.
- Hemlighetsmakeriet och fjärrstyrningen ökar med den globala konkurrensens krav som förevändning, vilket minskar de anställdas möjligheter att påverka sitt arbete.

Brutaliseringen av arbetslivet är enligt den franska industripsykologen Christian Dejournes en av de främsta orsakerna till den ökande smäsjukligheten i samhället som bl.a. tar sig uttryck i ökande sjukskrivningar. Mikropauser, kamratskap,

möjlighet att gå bakom ryggen på chefen och vetenskapen om att samhället successivt blir allt bättre var förr viktig kompensation för ett tungt arbete. I takt med att kontrollen och hopplösheten ökar slutar människan att mobilisera den extra kraft som håller henne uppe. Med ökad konkurrens och inbördes fiendskap mellan arbetarna försvinner också det mentala försvar som ligger i att man kan utpeka någon som skyldig till sitt elände; eländet blir ett opåverkbart öde som föder ytterligare hopplöshet (Christian Dejours, *Souffrance en France* 1998).

Stressforskaren Töres Theorell hävdar att nedskärningar och ökat managementtänkande inom den offentliga sektorn lett till en kraftig ökning av arbetsrelaterade psykiska besvär. Ökningen av antalet sjukskrivna med diagnosen "utbrändhet" eller "utmattningsdepression" är ett uttryck för detta. Den ökningen förklarar i sin tur till stor del den "explosion" av långtidssjukskrivningar som lett till larmrubriker i media och drivit fram krav på hårdare åtgärder mot "lyxsjuka" och "fuskande" sjukskrivna (Töres Theorell, "I spåren av 90-talet", Karolinska Institutet University Press, 2006).

Brutaliseringen av arbetslivet är också en viktig orsak till de ökande klyftorna i samhället. Politiska beslut och en budget som förutsätter ökad konkurrens kommer att stöta ut ännu fler ur arbetslivet. Det är slående att det nu pågår en utveckling mot ett arbetsliv där normalt utrustade människor inte orkar arbeta under ett helt arbetsliv utan måste offra arbete och försörjning på konkurrensförmågans altare.

Det ökande trycket i stora delar av arbetslivet är nämligen inte något som uppstår av sig självt. Det är starka intressen som ligger bakom denna utveckling och pressar fram förändringar i ekonomi, samhälls- och arbetsliv, som undergräver arbetarnas position. Det är inte svårt att identifiera de krafter i samhället som de senaste åren har tryckt på för att urholka sjuklöner, arbetsmiljölag, arbetstidsbestämmelser och forskning, och ta ifrån arbetarna fridagar och försvaga innehålllet i kollektivavtalen. Det blir allt klarare att marknadsliberalismen över huvud taget inte är förenlig med målet om ett samhälle och ett arbetsliv där människor kan växa, förverkliga sig och utveckla sina skapande förmågor under trygga och förutsägbara villkor.

Detta för oss över till en kritisk värdering också av välfärdsstaten. Har vi accepterat ett samhälle där välfärdsmekanismerna bara ska vara en social verkstad där offren för ett stenhårt samhälls- och arbetsliv ska repareras? I ett samhälle där alltfler stöts ut och förtidspensioneras och där de psykosociala problemen ökar är det på tiden att vända på frågan. Vad är felet med ett samhälle och ett arbetsliv som i ökande utsträckning producerar sådana problem - och dessutom i takt med växande rikedom? Då räcker det inte att bara fråga vad som är fel

med arbetsmiljön, vi måste gå vidare och söka de underliggande drivkrafter som skapar det ökande trycket på arbetstagarna.

Om vi ska göra det måste vi konfrontera marknadskrafterna, och vi måste mobilisera och bygga allianser starka nog att pressa tillbaka kapitalets offensiv igen. Det gäller makt, för de transnationella företagen, bank- och försäkringsinstitutionerna låter sig inte övertalas.

Vilken modernisering?

Av de tre huvudpelare som har burit fram välfärdsstaten har en försvunnit, nämligen systemkonkurrensens inverkan. En annan, arbetarrörelsens styrkeposition uttryckt i den fulla sysselsättningen, är också starkt försvagad i Europa. Därmed skakar klasskompromissen i sina fogar. Kvar som sista pelare står den borgerliga socialstaten - miniminivåer och ökad behovsprövning på bekostnad av generella system.

Genom ökad s.k. målstyrning inom den offentliga välfärden, där endast budgetmål räknas och där levnadsstandard alltmer ses som oförtjänt lyx för dem som själv inte har egendom och samhällsställning, riskerar vi att gå steg för steg tillbaka till fattigvården. Vi får stå med mössan i hand - och ta emot moralkakor från samhällets gamla och nya eliter. Redan idag ser vi hur den patriarkaliska disciplinering som kännetecknar den borgerliga socialstaten håller på att komma tillbaka i den så kallade arbetslinjen som används mot långtidssjuka och socialstödstagare. Vi finner den också i det välfärdspolitiska tänkande som är en viktig del av Tony Blairs repressiva och arbetsmoralistiska "tredje väg".

Ekonomism

Mitt uppe i denna utveckling befinner sig arbetarrörelsen i en djup politisk och ideologisk kris. Inom socialdemokratien pågår det världen över en kamp mellan så kallade traditionalister och förnyare. De anklagar varandra för att vara bakåtsträvar respektive visionslösa. Men detta är ytliga beteckningar, för skillnaderna är långt mer djupgående än så. Det rör sig om den grundläggande samhällsförståelsen och om den enskildes sociala placering i samhället.

De så kallade förnyarna förklarar att ideologierna är döda, klasskampen historisk och de har utvecklat en sorts avpolitiserad ekonomism där ekonomisk tillväxt och konkurrenskraft är målet och marknaden i ökande grad medlet. Alla intressekonflikter blir till särintressen som bara ses som barriärer för den allmännyttiga marknaden. De ger upp ambitionen att påverka de stora linjerna i samhällsutvecklingen och blir mer individorienterade och inriktade på kompetens och flexibilitet inom systemets ramar. De lät sig dras med av den nyliberala

systemkritiken och skulle modernisera, men moderniseringen har i huvudsak blivit en anpassning till de nya maktförhållandena.

Även om den till formen är avpolitiserad så framstår ekonomismen i ökande grad som en doktrinär ideologi baserad på en bestämd och ganska extrem människosyn. Den säger att individen har som mål att maximera sin egennytta. Genom att var och en följer sina egna behov uppnås genom marknaden också en maximal samhällsnytta. Ekonomismen framstår med andra ord som en ändamålsenlig ideologi för samhällets elit eftersom den är baserad på en samhällssyn som bryter fundamentalt med arbetarrörelsens idéer. Den brittiska historikern Eric Hobsbawm har i sitt verk *Extremismens tidsålder* beskrivit ekonomi som den mest inflytelserika riktningen inom världslig teologi, och här får vi kanske detta bekräftat. En mer expertinriktad kritik mot ekonomismens eller den nyklassiska ekonomins anspråk på opartiskt sanningssägande har utförts av de s.k. post-autistiska ekonomerna och finns samlad på www.paecon.net.

Samma ekonomister ser på den ekonomiska globaliseringen som något som har kommit för att stanna. Informationsteknologin, den teknologiska revolutionen, framställs som den viktigaste drivkraften. Globaliseringen är därmed omöjlig att hejda och irreversibel - något man bara måste anpassa sig till. Denna snäva teknikdeterminism har fått starkt fotfäste också i arbetarrörelsens ledande kretsar. Den förnekar att samhälleliga processer har samhälleliga orsaker och att dessa främst måste sökas i sociala och ekonomiska förhållanden. Teknik finns inte i ett tomrum - den tekniska utvecklingen avspeglar i sista instans samhälleliga förhållanden och maktförhållanden i samhället.

Om politikerna hade sökt bakom tekniken, efter ekonomins maktförhållanden, hade de lätt kunnat upptäcka att mycket av det som ganska överdrivet kallas globalisering är medvetna strategier från transnationella företag, finansinstitutioner och regeringar.

Frihet

Hellre än modernisering i form av anpassning till de existerande maktförhållandena, eller defensivt försvar för det som har uppnåtts, är tiden inne för en mer omfattande samhälls- och systemkritik. Det innebär att vi också bör ta en kritisk genomgång av vår näraliggande historia. Hur har avpolitiseringen - först av ekonomin och sedan också i hög grad av politiken - i arbetarrörelsen kunnat ske? Var har arbetarrörelsens ursprungliga ambitiösa mål om människans frigörelse blivit av?

Det ensidiga fördelningspolitiska perspektivet som blev så dominerande i efterkrigstidens samförståndspolitik håller inte. Det har bidragit till att göra oss

alla till konsumenter och därmed försvinner mycket av samhällsperspektivet och även själva människovärdet ur synfältet. Det hela har blivit en fråga om ekonomisk tillväxt och fördelning av denna, medan maktstrukturer, maktförhållanden och auktoritära relationer mellan människor har försvunnit på vägen. För de enskilda är makten över det egna livet lika viktigt som rättvis fördelning. Frihet är det yttersta målet, människans möjlighet att tillsammans med andra förverkliga sig själv och sina mål.

Frihet är mer än ökade materiella resurser. Det rör sig inte bara om frihet från nöd utan också från utnyttjande och förtryck. Det kräver att vi rör oss bortom det fördelningspolitiska perspektivet, till de konflikter som gäller maktförhållandet mellan människor och som härrör ur de ekonomiska samhällsförhållandena. Vägen till frihet går genom gemensam handling. Det rör sig om makt, värdighet och respekt. Ansvar tar bara den som också har makt.

Det är i produktionen maktförhållandena skapas, inte i konsumtionen. Ojämn fördelning i konsumtionen eller ökande skillnader i samhället skapas av makt- och ägandeförhållandena i produktionen. Det är bland annat därför som moraliserandet över höga direktörlöner är en fruktlös verksamhet - så länge maktförhållandena inte angrips, t.ex. genom facklig kamp.

Arbetarrörelsen har en stolt historia och tradition i kampen för frihet - inte bara från materiell nöd utan också från förtryck, auktoritetstro och maktmissbruk. Något har emellertid försvunnit under samförståndspolitikens avpolitisering. Därför förlorade arbetarrörelsens frihetsdebatten på åttioalet och bidrog själv, genom sitt ensidiga fokus på fördelningen av produktionsresultatet - alltså konsumtionen - till att underlätta högerens ideologiska seger då denna lyckades göra oss alla till konsumenter, och uteslutande konsumenter. I detta perspektiv är det bara legitimt att försöka tillgodose sina intressen som konsument; som producenter har vi bara snäva särintressen.

Högerens falska tes om att individens frihet ökar när staten minskar sin styrning och reglering ser helt bort från kapitalets samhällsmakt och maktförhållandena i produktionen. Marknaden framställs som konsumentens fria val. Detta är en idyllisering av marknaden, ett förnekande av den ekonomiska makten och en individualisering av samhällsproblemen.

Inte minst därför är det hög tid att ta upp arbetarrörelsens frihetstradition igen. Detta betyder en mer grundläggande systemkritik och ett nytt fokus på makt- och ägandeförhållandena i samhället. Så kan begrepp som modernisering, förnyelse och omställning ges ett nytt innehåll och en ny riktning, men då med nödvändighet i konfrontation med marknadsliberalismen och marknadsliberalerna. En politik för individuell frihet genom kollektiv handling.

Den offentliga välfärden har starkt stöd i befolkningen idag, och starkast stöd har de delar av välfärdspolitiken som riktar sig till alla utan behovsprövning. Det som kan undergräva stödet är nämligen behovsprövning och byråkrati. Folk har en sund antipati mot uppifrånattityder. Behovsprövning är något av den mest auktoritära uppifrånstyrning staten kan påta sig och skapar ingen grund för folklig uppslutning. Snarare tvärtom, det skapar motstånd mot det offentliga och missnöje som ger högerpopulismen ytterligare vatten på sin kvarn.

Människor är också villiga att vara med och finansiera välfärden om de är säkra på att de får det de har rätt till när de behöver. Hotet när det gäller uppslutningen omkring välfärdsstaten ligger alltså i nedskärningarna, inte i skattenivån.

Kanske var välfärdsstatens största svaghet att den i viss mening stannade vid maktens portar. Den förblev det kapitalistiska samhällets reparationsverkstad. Det är trots allt en fundamental skillnad på att hjälpa de fattiga och att avskaffa fattigdomen; att reparera arbetskraft och att skapa ett arbets- och samhällsliv anpassat till människors behov; att arbeta för säkerhetsnät och att kämpa för förändrade makt- och ägandeförhållanden som minskar behovet av säkerhetsnät.

Tid för motkrafter

Makt skapar motmakt - och det är makt det handlar om. Det är tid för motstånd. Det finns inget annat sätt att bryta den rådande utvecklingen än att på nytt mobilisera omfattande rörelser underifrån i samhället. Därför är det också är tid för allianser. Allt fler grupper drabbas av den politiska och ekonomiska utveckling vi upplever idag, och det är dessa grupper som måste samlas i de nya otraditionella allianserna. Dessutom går det upp för allt fler att globaliseringen inte bara illustrerar kapitalets offensiv utan också dess svagheter, dess sårbarhet och inre konflikter.

Kampen har därför börjat. I land efter land uppstår det organiserade motkrafter av olika slag och på olika nivå. De söker i allt större omfattning kontakt över gränserna. Det handlar alltså inte bara om ett växande motstånd mot den så kallade globaliseringen, utan också om en ökande globalisering av motståndet. Aktionerna som bidrog till att välta toppmötena i Seattle 1999 och Cancún 2003 symboliserade denna kvalitativa förändring i motståndets karaktär.

Motståndet mot ytterligare liberalisering av världsekonomin och överföring av makt till de transnationella företagen, som WTO:s förhandlingsrunda hand-

lade om, startade redan i mitten av åttitalet och har gradvis blivit alltmer samordnat. Lite förenklat består det av fyra eller fem olika delar.

De första upproren mot Washingtonsamförståndet bröt ut redan på sjuttitalet med de så kallade IMF-upproren, våldsamma kravaller som regelmässigt, ungefär tio per år, har uppstått då den internationella finansmarknadens torped IMF har beordrat ett skuldsatt land att skära ner på socialutgifterna och landets regering har gett efter för trycket. De har varit vanligast i Latinamerika och Nordafrika/Västasien, det kraftigaste av dem inträffade i Argentina i december 2001. Efter hand har de ursprungligen helt spontana revolterna organiserats, i Latinamerika främst av indianrörelser som CONAIE i Ecuador och MAS i Bolivia, och i Nordafrika/Västasien av islamistiska rörelser.

Den andra tråden i motståndet har varit småbrukarrörelserna. De började samordna sitt motstånd mot livsmedelsindustrins ekonomiska övertag med Första Internationella Jordbrukskristoppmötet i Ottawa 1983 och samlades i Via Campesina 1993 med ett gemensamt globalt program för livsmedelssäkerhet på tvärs mot världshandelns krav. Småbrukarrörelser har varit ledande i kampen mot patenträttigheter på gener, de har varit ledande i Syds miljörörelser, och de var den organisatoriska ryggraden bakom protesterna i Cancún.

Den tredje tråden har varit de brokiga NGO- och/eller ungdomsbaserade nätverken för miljö, mänskliga rättigheter och solidaritet som alltmer har sitt centrum i Syd. Man kan säga att det började med Internationella Amningsaktionens seger mot Nestlé i slutet av sjuttitalet och fick sitt stora genomslag 1997 med segern mot investeringsavtalet MAI som skulle göra det möjligt för företag att kräva skadestånd av stater vars lagstiftning inkräktade på kalkylerade vinster. Globalt har NGOerna Third World Network och Focus on the Global South samt aktivistnätverket Peoples' Global Action varit ledande och i Europa har franska Attac blivit en allt viktigare aktör.

En fjärde tråd, som dock har varit mycket mindre framträdande, har varit fackföreningarna. De var aktiva i protesterna i Seattle, i protesterna mot massarbetslösheten i Europa 1997 och mot privatiseringar i Indien år 2000, men egentligen är det främst i Frankrike de uttalat har vänt sig mot den nyliberala modellen. Det började med strejken mot nedskärningar i sjukvården julen 1995 och har fortsatt med kampanjen mot förslaget till en nyliberal grundlag för EU 2005 och strejkerna och demonstrationerna mot uppluckringar i arbetsrätten 2006. Även i Norge har fackföreningarna varit aktiva genom 2005 att tvinga socialdemokraterna att lämna sin tidigare liberaliseringspolitik, genom massmobilisering i organisationsnätverket For Velferdsstaten.

De olika motståndstraditionerna strålade samman på det stora mötet i La-candónskogen 1996, sammankallat av zapatisterna, och har sedan dess institutionaliserats i de så kallade Sociala Forumen - institutionaliserats alltför mycket kanske en del skulle säga. Det första av dessa sammankallades på initiativ från franska Attac och brasilianska Arbetarpartiet 2001 med 12.000 deltagare, och sen dess har de blivit till en tradition med växande regionala, nationella och lokala forum över hela världen. Det är en skakig allians vars framgång och framtid inte alls är säkrad, men det finns i alla fall en rörelse att anknyta till.

Ingen politiker har någonsin gått till val på att försvaga välfärdsstaten. Det finns inte heller något folkligt krav på privatisering och försvagning av den offentliga sektorn. Ändå upplever vi att det sker. Det tyder på att det finns andra starka drivkrafter i vårt samhälle som pressar fram en sådan utveckling - och som har intresse av att den offentliga sektorn försvagas.

Det finns inget skäl att försöka överbevisa dem som står bakom utvecklingen att de har fel. Målet måste istället vara att skaffa sig makt att avvärja dem, och det kan bara ske genom en omfattande folklig mobilisering. Man måste bygga så breda och starka allianser att de kan bära fram en ny politik. Sådana allianser kan se ut på olika sätt.

I mars 2006 protesterade miljontals fransmän mot en förändring i anställningsskyddet som skulle lämna unga människor helt utan säkerhet. Massdemonstrationerna avlöste varandra under en månads tid. Universitet och gymnasier ockuperades, men det var inte bara elevorganisationer som organiserade protesterna utan även de fackliga organisationerna beslöt sig för att försvara medlemmarnas rättigheter och deltog i organiseringen av protesterna. Efter någon månad tog regeringen tillbaka förslaget.

Något år tidigare hade 60% av fransmännen röstat nej till EU:s förslag till konstitution - efter en kampanj där nej-sidan helt hade koncentrerat sig på de paragrafer i förslaget som handlade om liberaliseringar och nedskärningar i välfärdssystemen.

Det franska välfärdsförsvaret består enligt fransk tradition främst av protestaktioner mot försämringar. Numerärt svaga fack tillsammans med Attacs lokala avdelningar och små aktionsgrupper tar initiativ som miljoner ställer sig bakom. Som synes har man ibland lyckats förhindra slakt på välfärdssystemen den vägen men det har hittills varit svårt att utveckla initiativen och hindra angrepp i framtiden.

Ett mer systematiskt organiserat motstånd har rests i Norge. Strax efter sekelskiftet samlade Fagforbundet i Norge, ett fack som närmast motsvarar Kom-

munal, en allians av fackförbund, organisationer och kommuner omkring sig mot privatiseringarna. Den kallas For Velferdsstaten och har arrangerat diskussioner, konferenser och samlat information om liberaliseringarnas konsekvenser för folk i gemen. Vållvilligt instållda kommuner har också stållt upp som "månsterkommuner" för effektiviserad offentlig service på brukarnas och de anstålldas villkor hellre än utförsålning eller entreprenader i hånnderna på olika tjänstekoncerner.

Men verklig politisk effekt blev det först när LO-distriktet i Trondheim beståmde sig för att åndra politiken i kommunen.

Efter en omfattande diskussion bland medlemmarna lanserade distriktet 19 krav som stålldes till alla partier inför kommunalvalet 2004 - stopp för konkurrensutsåttning av kommunala tjänster, återkommunalisering av elverket, vattenverket och underhållet av de kommunala fastigheterna, 200 nya boståder årligen i det kommunala bostadsbolaget, fler tjänster till sjukhemmen, stopp för bestållar-utförarmodellen osv. Alltsammans var krav som det stått konflikter om under flera år. Valrörelsen dominerades av LO-medlemmar som demonstrerade för kraven på gatorna och i mediadebatten, och de partier som stödde kraven vann stort.

I stortingsvalet 2006 upprepades experimentet. LO centralt tog upp 54 riks-omfattande välfärdskrav som stålldes till alla partier, och de partier som förklarade att de stödde kraven vann majoritet och bildade regering.

Det är värt att påpeka att Arbeiderpartiet här har svångt 180 grader - före LO Trondheims aktion handlade partiets diskussioner mest om hur man skulle liberalisera marknaderna ytterligare.

Efter valsegrarna har det varit vissa svårigheter att få partierna att hålla sin del av avtalet. I synnerhet har det varit svårt att få de offentliganstållda byråkraterna att överge den bestållar-utförarmodell som har gett dem själva en sådan makt över det politiska systemet. Men privatiseringstrenden har brutits, istållet för nedskårningar och utförsålningar har nya pengar kanalisrats till de offentliga budgetarna.

Och tack vare den fackliga offensiven finns nu ett samarbetsavtal som omöjliggör att personalen körs över i viktiga driftfrågor. Istållet för att tvingas föra en försvarskamp i fråga efter fråga kan facken kosta på sig att vara offensiva och slåss för förbåttningar för sina medlemmar och för folk i gemen säger Arne Byrkjeflot i Trondheims LO-distrikt.

Det svenska motståndet har hittills varit senfärdigt. Lokalt försvar av nedläggningshotade sjukhus, lokalt fackligt försvar av nedläggningshotade arbetsplatser och fackligt organiserade protestpetitioner har förekommit sen åttitalet. Men det var först då Transport, SEKO, Attac och Miljöförbundet Jordens Vänner 2003 gemensamt tog initiativ till det upprop som så småningom utvecklades till Gemensam Valfärd som något bestående skedde. Efterhand har fler organisationer, främst lokala fackliga avdelning, anslutit sig och samarbetet fördjupas kontinuerligt men långsamt.

Välfärdslagstiftningen erövrades en gång genom folklig mobilisering som innefattade både organisering på norskt manér och direkta aktioner som i Frankrike. Båda dessa metoder krävdes för att vinna över en mäktig motpart som inte hade något intresse av offentlig välfärd.

Båda arbetssätten kommer säkerligen också att krävas för att försvara och vidareutveckla välfärden.

Diskussionsfrågor

Historik

- 1) Vilka skäl fanns till att arbetarrörelsen gick med på en (klass-)kompromiss att acceptera den privata egenomsrätten och enbart fokusera på omfördelningen av överskottet?
- 2) Vad skiljer den svenska/nordiska välfärdsmodellen från den tyska respektive amerikanska? Vilka positiva respektive negativa aspekter innebär respektive system?
- 3) Diskutera skillnaden mellan behovsprövad respektive generell rättighetsbaserad välfärd. Vilka blir konsekvenserna av det ena eller det andra? Vilka sorters välfärdstjänster bör vara generella respektive behovsprövade?
- 4) Är demokrati och fria marknader ömsesidigt avhängiga av varandra? Diskutera sambandet mellan demokrati och marknadslösningar! (ref. Björn Elmbrandt) (del 1 el 2)
- 5) Vilka effekter menar Wahl att den nordiska välfärdsmodellen har haft på samhället?
- 6) Hur har den nordiska välfärdsmodellen påverkat kvinnornas situation i samhället?
- 7) Systemkonkurrens: Behövs ett reellt hot för att marknadskrafterna ska hållas i schack eller är det möjligt att förhandla sig till? Var finns systemkonkurrensen idag?
- 8) På vilket sätt märks hotet mot välfärden i din omgivning?

En ny ekonomisk världsordning

- 9) Vad låg bakom förändringen av maktförhållandena i samhället på 70-talet och vilka följder fick detta?
- 10) Diskutera globalisering och globaliseringskritik! Vilka argument använder globaliserings förespråkarna respektive globaliseringsmotståndarna?
- 11) Diskutera egna exempel på de tre stegen i privatiseringspolitiken. Vilka konsekvenser har privatiseringspolitiken fått i dessa fall?
- 12) På vilket sätt påverkas Sveriges möjligheter att bevara och utveckla den gemensamma välfärdssektorn av beslut i EU, WTO m fl internationella organisationer?
- 13) Vad innebär GATS-avtalet för välfärden? Vilken är skillnaden mot det tidigare GATT-avtalet?
- 14) Vilka intressen finns bakom omstruktureringen av de fattiga ländernas ekonomier? Vilka tjänar på privatiseringar av offentliga välfärdstjänster i de fattiga länderna (utb och hälsa)?
- 15) Hur kan vi skapa en motkraft mot denna utveckling?
- 16) Rada upp krav från WB m fl och fråga: Varför det? (koppla till frågan ovan)
- 17) Vaxholms-fallet har varit mycket omdiskuterat i svenska medier. Hur bemöter du argumentet att det är osolidariskt att kräva svenska kollektivavtal för lettiska företag i Sverige? Vem skulle vinna respektive förlora på om man släppte detta krav?

Staten och välfärden

- 18) Diskutera sambandet mellan valuta- och finansavregleringen och den svenska välfärdsmodellen.
- 19) Diskutera hur statens och marknadens inbördes roller förändrats de senaste 20-30 åren och vilka konsekvenser detta fått.
- 20) Beskriv dynamiken kring statens nedmontering på senare år. Ge exempel på sådan nedmontering och vilka argument som används.

Arbete och Velfärd

- 21) Hur pass förekommande är egentligen utflaggning resp hot, i Sverige?
- 22) Vilken verkan kan utflaggning/hot ha haft på (kvarvarande) jobb, på maktförhållandena på arbetsmarknaden, på välfärdspolitiken?
- 23) Ge exempel (från egna eller närståendes erfarenheter) på "brutalisering" av arbetslivet!
- 24) Vilka effekter har den, förutom de uppenbara för de enskilda individerna?
- 25) Vilken roll tycks staten ha haft i processen mot ett hårdare arbetsliv?
- 26) Makten om orden. Vad anser ni om den vanliga uppdelning som Wahl diskuterar, i "traditionalister" och "förnyare"? Prova att googla på internet på ordet "bakåtsträvare" och urskilj vilka som kallas detta och av vem! När kan det vara en rimlig benämning?
- 27) "Hur har avpolitiseringen kunnat ske" frågar sig Wahl. Tycker ni att hans eget svar på frågan stämmer?
- 28) Wahl menar att det är "Tid för allianser", men hur skapa de allianserna, i en tid när 'vänstern' är splittad? Vilka samarbetsformer? Vad förenar rörelser och organisationer tillräckligt? Vilka skiljaktigheter finns? Kan man enas om en tro på den goda välfärdsstaten? Hur hantera välfärdsstatens avig-sidor?
- 29) Om man delar Wahls konfliktpräglade syn ("Det är makt det gäller, de transnationella företagen ... låter sig inte övertalas."), hur övertygar man då om att den analysen leder framåt - i en arbetar-rörelsetradition av samförstånd, förhandling, och (över)tro på fördelningspolitik?

Litteraturtips

Karl Polanyi: Den stora omdaning, Arkiv 2002. Klassikern om varför den marknadsliberala utopin inte fungerade.

Philip McMichael: En omvärdering av globaliseringen, <http://www.folkrorelser.nu/rorelsemapp/bakgrunder/mcmichael.html>, beskriver vändningen till en marknadsliberal utopism på 80-talet, med utgångspunkt i "utvecklingsprojektets" kris. McMichael har också skrivit en bok på samma tema: *Development and social change*, Thousand Oaks 1996.

Stefan Svallfors: Sidospår, essäer om klass och politik, Borea 2000, innehåller en diskussion om välfärdsbegreppet.

Bo Rothstein: Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik, SNS 2002, gör detsamma.

Olivier de Marcellus: Allmänningar, gemenskaper och rörelser, <http://www.folkrorelser.nu/rorelsemapp/bakgrunder/marcellus.html>, kopplar samman offentlig välfärd med behovstillfredsställelse i allmänhet och reder ut varför gåvoekonomier är så viktiga för vårt välbefinnande.

Töres Theorell: I spåren av 90-talet, Karolinska 2006, är en svensk variant av detta.

Göran Rosenberg: Plikten, profiten och konsten att vara människa, Bonniers 2005, handlar om varför vissa företeelser inte kan marknadsiseras utan att något går förlorat.

Klas Rönnbäck: Privatiseringarnas pris, Nixon 2006, går igenom alla utredningar som skrivits i Sverige på temat.

Mer material finns på

Gemensam Velfärd, <http://www.gemensamvalfard.se/>

Attac, <http://attac.se/kampanjer/1411/aktuell-debatt>

Alternativ Stad, <http://www.alternativstad.nu/allmanningar.html>

SEKO, <http://www.seko.se/> -> Press och nyheter